

Η Συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία

Συγκριτική μελέτη Κύπρου & Ελλάδας

Αθηνά Σοφοκλέους, Υποψήφια Διδάκτωρ Νομικής Σχολής Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου

Η υγεία προσλαμβάνει ιδιαίτερη αξιακή βαρύτητα ως προστατευόμενο έννομο αγαθό και ως δικαίωμα. Τα σύγχρονα κράτη οφείλουν να διασφαλίζουν το δικαίωμα αυτό σε συνάρτηση με την ανθρώπινη αξία. Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία σε εθνικό επίπεδο διασφαλίζεται μέσω της συνταγματικής ή/ και της νομοθετικής αναγνώρισής του. Στην παρούσα μελέτη αναλύονται οι επιπτώσεις της μη συνταγματικής κατοχύρωσης του δικαιώματος αυτού στην κυπριακή έννομη τάξη, αντιπαραβάλλοντας με την ελληνική έννομη τάξη, η οποία περιέχει ρητή σχετική συνταγματική πρόνοια. Η θέση που υποστηρίζεται είναι ότι το δικαίωμα στην υγεία καθίσταται περισσότερο ευάλωτο σε προσβολές αν δεν τυγχάνει συνταγματικής κατοχύρωσης, γι' αυτό και προτείνεται η συνταγματική πρόβλεψή του στο κυπριακό δίκαιο μέσω της αναθεώρησης του Κυπριακού Συντάγματος. Η θέση αυτή μετριάζεται από τη διαπίστωση ότι σήμερα όλα τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα υφίστανται σημαντικές πιέσεις από το οικονομικό περιβάλλον, οι οποίες συρρικνώνουν το περιεχόμενο, την έκταση και το πεδίο εφαρμογής τους, και αυτό παρά τη συνταγματική πρόβλεψή τους.

Η υγεία και η ανάγκη κατοχύρωσής της ως συνταγματικό αλλά και ως θεμελιώδες δικαίωμα χαρακτηρίζονται από μια εξελικτική πορεία. Το συνταγματικό δικαίωμα στην υγεία και γενικότερα η διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων δημιουργούν ένα status mixtus^[1], καθώς η υγεία αποτελεί ατομικό και κοινωνικό αγαθό το οποίο χρήζει κατοχύρωσης και προστασίας τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο. Οι δύο αυτές εκφάνσεις του δικαιώματος στην υγεία διακατέχονται από μια σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλοσυμπλήρωσης^[2]. Υπάρχουν διάφορες απόψεις σχετικά με τη λειτουργία και την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων. Υποστηρίζεται ότι «τα κοινωνικά δικαιώματα είναι θεμελιώδη, δηλαδή ο πυρήνας τους δεν παραβιάζεται ούτε από τον εθνικό νομοθέτη, ούτε από τους υπερεθνικούς οργανισμούς καθώς στον θεμέλιο νόμο της εθνικής αλλά και της

κοινωνικής έννομης τάξης το κοινωνικό συμβόλαιο που συγκροτεί την πολιτεία, περιλαμβάνονται ως συστατικές οι ρυθμίσεις που διασφαλίζουν ένα ελάχιστο επίπεδο κοινωνικής προστασίας»^[3]. Η θέση αυτή εκφράζει μια απόλυτη κρίση για την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων και τη ρύθμισή τους σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Στις περιπτώσεις απουσίας κοινωνικών διασφαλίσεων απαιτείται η ανάπτυξη της εγχειρητικής λειτουργίας του Συντάγματος. Αντιθέτως, η νομική ισχύς ενός κοινωνικού δικαιώματος, κατά την άποψη του Ι. Κουσιάδη (αναφερόμενου στο κοινωνικό δικαίωμα στην εργασία), είναι ότι αυτή δεν πρέπει να αναζητείται μόνο στο Σύνταγμα αλλά και να ερευνάνεται σε συνάρτηση με τις κοινωνικές αξίες που αναδύονται στη συλλογική συνείδηση και τις κοινωνικές προσδοκίες των πολιτών από το Σύνταγμα^[4]. Σε αυτήν τη θέση υποστηρίζεται η σχέση και η αλληλεπίδραση πολίτη

« Η υγεία αποτελεί ατομικό και κοινωνικό αγαθό το οποίο χρήζει κατοχύρωσης και προστασίας τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο. »

^[1] Εφόσον και το ίδιο το Σύνταγμα χαρακτηρίζεται από ένα δικαιοκρατικό χαρακτήρα και προστατευτικό για τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.

^[2] Π.Δ. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 4^η Έκδοση, Εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012, σελ.58

^[3] Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, *Τα Κοινωνικά Δικαιώματα είναι Θεμελιώδη Δικαιώματα*, 2010, στο

<https://enthemata.wordpress.com/2010/07/11/> (τελευταία επίσκεψη 12/12/2019)

^[4] Γ. Κουσιάδης, *Εργατικό Δίκαιο*, 1935, Θεσσαλονίκη, σελ.58

Η Συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία

και έννομης τάξης και η προστιθέμενη αξία που προσδίδει ο ίδιος πολίτης στο κοινωνικό δικαίωμα. Εξάλλου ο ρόλος των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων είναι να εγγαθιδρύνουν την κοινωνική συνοχή και να δημιουργούν ένα κλίμα ισότητας για όλους σε σχέση με τις ανάγκες κάθε περιόδου.

Η προστασία του δικαιώματος στην υγεία ως ατομικού και κοινωνικού δικαιώματος φαίνεται να ενισχύθηκε σημαντικά μέσω της συνταγματικής και νομοθετικής κατοχύρωσής του σε εθνικό επίπεδο κάθε χώρας που ασπάζεται την ανάγκη και την υποχρέωση που έχει έναντι στους πολίτες της για σεβασμό των δικαιωμάτων τους. Και αυτό γιατί το Σύνταγμα βρίσκεται στο κορυφαίο σημείο της πυραμίδας της έννομης τάξης και ορίζεται ως ο ανώτατος νόμος (Suprema Lex) της χώρας. Ωστόσο δεν παρουσιάζεται μια γενική ομοιομορφία ως προς τη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία, καθώς απουσιάζει η πρόνοια για την προστασία του δικαιώματος στην υγεία σε πολλά συνταγματικά κείμενα, όπως για παράδειγμα στο Κυπριακό Σύνταγμα, με κίνδυνο την αποδυνάμωση της ισχύος του δικαιώματος. Σε αντίθεση με το Ελληνικό δίκαιο, όπου η ύπαρξη συνταγματικής ρύθμισης του δικαιώματος στην υγεία είναι αδιαμφισβήτητη, φαίνεται ότι η αντίστοιχη κατοχύρωση του δικαιώματος στο κυπριακό Σύνταγμα πάσχει, καθώς δεν υπάρχει ούτε πρόνοια αλλά ούτε και ειδική διάταξη που να αναφέρεται στο κοινωνικό δικαίωμα της υγείας. Η απουσία αυτή αποτελεί άραγε απειλή για την προστασία του δικαιώματος στην υγεία;

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης διατυπώνεται η υπόθεση εργασίας ότι η μη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία επηρεάζει αρνητικά τον θεμελιώδη χαρακτήρα του. Προκειμένου να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα θα εξεταστεί σε πρώτο στάδιο η ιδιαίτερη σημασία της συνταγματικής κατοχύρωσης και προστασίας της υγείας ως ατομικού και κοινωνικού δικαιώματος και σε δεύτερο στάδιο θα αναλυθεί η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στα δύο υπό συγκριση κράτη. Απώτερος σκοπός είναι η εξέταση σε συγκριτικό πλαίσιο των δύο δικαιοκινήσεων

συστημάτων και η διαπίστωση του αν αποδυναμώνεται ή όχι το δικαίωμα στην υγεία με τη μη συνταγματική κατοχύρωση του.

Η μεθοδολογία που θα εφαρμοστεί στην παρούσα μελέτη είναι αυτή της αναλυτικής και συγκριτικής μεθόδου μεταξύ ελληνικού και κυπριακού δικαίου. Δίδεται καταρχήν έμφαση σε μια συγκριτική ερμηνευτική προσέγγιση του όρου «υγεία» και της κατοχύρωσής του σε εθνικό επίπεδο. Η επιλογή σύγκρισης μεταξύ του ελληνικού και κυπριακού δικαίου δεν μπορεί να ειπλήσει καθώς είναι δυο δικαιοκινήματα με παρόμοια χαρακτηριστικά ως προς τη διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, έχοντας όμως ταυτόχρονα και βασικές διαφορές ως προς την προστασία και τον βαθμό διασφάλισής τους. Ο λόγος που έγινε η επιλογή της αναλυτικής μεθόδου είναι διότι μέσω της χρήσης αυτής ο ερευνητής χρησιμοποιεί τα γεγονότα και τις πληροφορίες που συλλέγει και ακολουθώντας διεξάγει μια κριτική αξιολόγηση, ώστε να προβεί σε κάποια συμπεράσματα.

Μέσω της έρευνας των ομοιοτήτων και διαφορών αναφορικά με τη συνταγματική προστασία του δικαιώματος στην υγεία επιχειρείται για τους σκοπούς της μελέτης ο εντοπισμός της ρυθμιστικής εμβέλειας της προστασίας της υγείας ως προϋπόθεσης της διασφάλισης της αξίας της ανθρώπινης υπόστασης.

Ο συνδυασμός της αναλυτικής και της συγκριτικής έρευνας θα συνδράμει στη μελέτη του ύφους και του πνεύματος των δυο αυτών νομικών συστημάτων, των μεθόδων σκέψης και των διαδικασιών για εξεύρεση λύσεων. Η συγκριτική μέθοδος οδηγεί στην ανακάλυψη ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ των συγκρινόμενων δικαίων που έχουν επιλεγεί^[5].

Η μελέτη διαρθρώνεται σε πέντε ενότητες. Στην πρώτη ενότητα με τίτλο «Ο εννοιολογικός προσδιορισμός του δικαιώματος στην υγεία» επιχειρείται η επεξήγηση και η σύγχρονη θεώρηση του όρου υγεία ως ατομικού, κοινωνικού και γενικότερα ως θεμελιώδους δικαιώματος. Στη δεύτερη ενότητα με τίτλο «Διακρίσεις Δικαιωμάτων» εξετάζεται αρχικά η διάκριση και ανάλυση των κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων και ποια η σημασία εκάστου ως προς τη γενικότερη θεώρηση τους.

« Δεν παρουσιάζεται μια γενική ομοιομορφία ως προς τη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία. »

[5] Ε. Μουσταίρα, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σελ.11.

Συνταγματικό Δίκαιο

Κατά δεύτερο γίνεται μια ανάλυση της αλληλοσυμπλήρωσης των δικαιωμάτων αυτών. Στην τρίτη ενότητα με τίτλο «Η Συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην Υγεία» αναλύεται η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία τόσο στο κυπριακό όσο και στο ελληνικό δίκαιο, οι ομοιότητες και οι διαφορές τους. Η τέταρτη ενότητα με τίτλο «Συγκριτική Θεώρηση του Δικαιώματος στην Υγεία» επιχειρεί μια αξιολόγηση κατά πόσο αποδυναμώνεται το δικαίωμα στην υγεία από την απουσία συνταγματικής πρόνοιας στην κυπριακή έννομη τάξη, σε αντίθεση με τη ρητή πρόβλεψη συνταγματικής πρόνοιας στην αντίστοιχη ελληνική. Τέλος, η πέμπτη ενότητα αναφέρεται στα συμπεράσματα που προκύπτουν με την ολοκλήρωση της μελέτης σχετικά με το αν η μη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία περιορίζει ή όχι τα δικαιώματα των πολιτών κυρίως σε ένα ευρωπαϊκό κράτος.

I. Εννοιολογικός προσδιορισμός του δικαιώματος στην υγεία

Το δικαίωμα στην υγεία και στην προστασία της αποτελεί ίσως το σημαντικότερο ανθρωπινό δικαίωμα, καθώς υπάρχει άμεση σχέση με την ίδια την ανθρωπίνη υπόσταση και την ανάπτυξη δεξιοτήτων από το άτομο. Η ερμηνεία και κατανόηση του όρου «υγεία» είναι ιδιαίτερα σημαντική προκειμένου να εξακριβωθεί το περιεχόμενο του δικαιώματος, η νομική ισχύς και η θέση του στο Σύνταγμα. Η υγεία σαν όρος χαρακτηρίζεται από μια πολυπαραγοντική διάσταση, η οποία μπορεί να καθοριστεί ποιοτικά από μια πληθώρα περιβαλλοντικών κυρίως παραγόντων, όπως το κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον, ενώ ταυτόχρονα είναι εξαρτώμενη και από την υπόσταση του ίδιου του ατόμου.

Ο ορισμός της έννοιας της υγείας βρίσκεται σε μια διαρκή εξέλιξη. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) (1946) χαρακτηρίζει στο προοίμιο του Καταστατικού του ως υγεία

την «κατάσταση πλήρους σωματικής, νοητικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι απλώς την απουσία νόσου ή αναπηρίας»^[6]. Ο ορισμός αυτός ανταποκρίνεται κατά ένα μεγάλο ποσοστό στις σύγχρονες απαιτήσεις προστασίας της υγείας. Ωστόσο, ο ορισμός αυτός φαίνεται να είναι ευρύς, αφού η κοινωνική και σωματική ευεξία αποτελούν συνοθύλευμα διαφόρων παραγόντων, κυρίως της λήψης πρωτοβουλιών από το άτομο^[7]. Ο τρόπος θεώρησης του ζωντανού οργανισμού και η σχέση του με το περιβάλλον^[8] είναι άμεσα συνυφασμένα και διέπονται από σχέση αλληλεξάρτησης με τον ορισμό της υγείας.

Όλες οι σύγχρονες έννοιες της υγείας αναγνωρίζουν την υγεία ως κάτι περισσότερο από την απουσία ασθένειας. Ο ΠΟΥ αποδίδει ένα θετικό ορισμό για την υγεία, εστιάζοντας σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, αποκλείοντας σύγχρονες προσεγγίσεις όπως η κληρονομικότητα και η δυσλειτουργία οργάνων, ζητήματα άμεσα συνυφασμένα με τα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα του δικαιώματος στην υγεία. Επιπλέον, η διεύρυνση της έννοιας της υγείας με στόχο την κοινωνική ευεξία, θα αποστερούσε την ικανότητα διάκρισης από άλλα συγγενή δικαιώματα^[9], όπως το δικαίωμα για εργασία. Το δικαίωμα στην υγεία δεν είναι το δικαίωμα στο να είναι κάποιος υγιής, καθώς αυτό είναι κάτι ακατόρθωτο για ένα κράτος το οποίο δεν μπορεί να ασκεί έλεγχο στις κοινωνικο-οικονομικές καταστάσεις κάθε πολίτη^[10]. Παρέχεται όμως στο κράτος η διακριτική ευχέρεια να επηρεάζει θετικά την απόλαυση του δικαιώματος στην υγεία.

Συνεπώς, θα μπορούσε να λεχθεί ότι ένας πλήρης ορισμός της έννοιας της υγείας είναι αδύνατος, εντούτοις όμως υπάρχουν κάποιοι παράγοντες που είναι καθοριστικοί για τον ορισμό. Για τον προσδιορισμό της κατάστασης της υγείας είναι σημαντικό να λαμβάνονται υπόψη τόσο οι βιολογικοί όσο και οι κοινωνικοί και ψυχολογικοί παράγοντες που

«Το δικαίωμα στην υγεία δεν είναι το δικαίωμα στο να είναι κάποιος υγιής.»

[6] Ουσιαστικά είναι μια ενσάρκωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όσον αφορά τη φροντίδα και την υγιονομική περίθαλψη.

[7] Ελληνικό Σύνταγμα Άρθρο 5 (Ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, προσωπική ελευθερία).

[8] Για την υγεία δεν πρέπει να παρατηρείται μόνο η ατομική υγεία αλλά και η υγεία των ομάδων, ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των ατόμων με το κοινωνικό περιβάλλον.

[9] Π. Παπαρηγοπούλου-Πεχλιβανίδη, *Το δημόσιο Δίκαιο της Υγείας*, 2^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σελ.46

[10] World Health Organization, *The Right to Health*, Fact Sheet No31, στο <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet31.pdf> (τελευταία επίσκεψη 13/01/2020).

Η Συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία

δρουν κάθε στιγμή και σε αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Η κατάσταση υγείας ενός ατόμου μπορεί να προσδιοριστεί για μια χρονική στιγμή και όχι μόνιμα, γι' αυτό το λόγο υπάρχουν πολλοί ορισμοί της.

Η υγεία λοιπόν, όπως αναφέρει ο ΠΟΥ, προβάλλει ταυτόχρονα ως μια κατάσταση πλήρους σωματικής, ψυχολογικής και κοινωνικής ευεξίας (θετικός ορισμός) ή ως απουσία συμπτωμάτων ή άλλης νόσου (αρνητικός ορισμός), ως σωματική ικανότητα (λειτουργικός ορισμός) και ως ικανότητα άσκησης ρόλων (συναισθηματική λειτουργία). Στο πλαίσιο αυτό οι διαφορετικές προσεγγίσεις προσδίδουν μια ολιστική εικόνα για την έννοια της υγείας ως δικαίωμα, τις αλληλεπιδράσεις τους και την μεταξύ τους αλληλοτροφοδότηση.

II. Διακρίσεις Δικαιωμάτων

A. Η Υγεία ως Ατομικό Δικαίωμα

Το δικαίωμα στην προστασία της υγείας αποτελεί ένα κλασικό ατομικό δικαίωμα^[11] που το περιεχόμενο του συνίσταται στην απουσία πρόκλησης οποιασδήποτε βλάβης ή προσβολής της σωματικής και ψυχικής υγείας του ατόμου ή στον περιορισμό της ελευθερίας του. Κατά συνέπεια υπάρχει η σύνδεση μεταξύ του θετικού περιεχομένου του δικαιώματος και του αρνητικού, αφού απαιτεί από το Κράτος τόσο να παρέχει προστασία όσο και να απέχει από αρνητικές ενέργειες. Ο Jellinek^[12] διατύπωσε αρχικά τη θεωρία σύμφωνα με την οποία τα ατομικά δικαιώματα διακρίνονται ανάλογα με την κατάσταση του ατόμου είτε σε θετικά, είτε σε αρνητικά είτε σε ενεργητικά.

Στη δεύτερη κατηγορία εμπίπτει το δικαίωμα στην υγεία το οποίο φέρει ατομικό χαρακτήρα και διαθέτει αρνητικό περιεχόμενο (status negativus), με την έννοια ότι παρέχεται σε κάθε άτομο ξεχωριστά και ανάλογα με τα ανάγκες του κατέχοντας εξέχουσα θέση, καθώς συμβάλει στην απονομή ισότητας μέσω της αποχής από οποιαδήποτε ενέργεια

που θα μπορούσε να επηρεάσει τα δικαιώματά του^[13]. Η αρνητική προστατευτική λειτουργία της εξουσίας ως έννοια είναι ταυτισμένη με την έννοια του «κράτους δικαίου», όπως εμφανίζεται στο Σύνταγμα του 19^{ου} αιώνα^[14]. Αυτό οφείλεται στην κατάκτηση από την αστική τάξη ενός πιο φιλελεύθερου περιεχόμενου συνταγματικών προνοιών, όπου προστατεύονταν η ιδιοκτησία και η ελευθερία του ατόμου από την κρατική παρέμβαση. Ως εκ τούτου, το status negativus συνδέεται με την ιδέα του αστικού φιλελευθερισμού μέσω της συνταγματικής κατοχύρωσης του «κράτους δικαίου»^[15].

Τα περισσότερα θεμελιώδη δικαιώματα^[16] τα οποία κατοχυρώνονται συνταγματικά εμπίπτουν στην αρνητική προστατευτική λειτουργία της κρατικής εξουσίας. Οι πολίτες με αυτό τον τρόπο αξιώνουν την αποχή της κρατικής εξουσίας. Το κράτος πρέπει να απέχει και να μην κάνει παρεμβάσεις στη σφαίρα της ιδιωτικής αυτονομίας και να δηλώνει το παρόν του ως αρωγός ατομικής προστασίας. Το ατομικό δικαίωμα στην υγεία είναι συνυφασμένο με το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος με την αξία και την αξιοπρέπεια του ατόμου που κατοχυρώνεται για κάθε άνθρωπο^[17]. Το κράτος υπ' αυτή την έννοια οφείλει να σέβεται το άτομο και να διασφαλίζει την υγεία ως υπέρτατο αγαθό με ιδιαίτερη αξία.

B. Η Υγεία ως κοινωνικό δικαίωμα

Τα κοινωνικά δικαιώματα είναι αποτέλεσμα μακροχρόνιων αγώνων των αστικών και κυρίως των λαϊκών τάξεων όπου σήμερα κατοχυρώνονται μέσω των εθνικών Συνταγμάτων. Για το λόγο αυτό τα κοινωνικά δικαιώματα ανήκουν στην δεύτερη γενιά κοινωνικών δικαιωμάτων^[18]. Προκειμένου να υπάρχει η απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων θα πρέπει να συνυπάρχουν η αρνητική προστατευτική λειτουργία της κρατικής εξουσίας (status negativus) αλλά και η θετική προστα-

« Τα περισσότερα θεμελιώδη δικαιώματα τα οποία κατοχυρώνονται συνταγματικά εμπίπτουν στην αρνητική προστατευτική λειτουργία της κρατικής εξουσίας. »

[11] Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα θεωρείτο ως ατομικό δικαίωμα.

[12] G.GELLINEK, *System der subjektiven öffentlichen Rechte*, 1905, σελ.87 επ.

[13] Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο Γ'*, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1987, σελ.195

[14] Βλ. Δ. Τσάτσος, ο.π., σελ.196

[15] Βλ. Δ. Τσάτσος, ο.π., σελ.196

[16] Για παράδειγμα το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, το άσυλο της κατοικίας, η ελευθερία της τέχνης.

[17] Π. Παπαρηγοπούλου-Πεχλιβανίδη, ο.π., σελ.50 επ.

[18] Ε. Ρούκουνας, *Διεθνής Προστασία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, Εστία, Αθήνα, 1995, σελ.15 επ.

Συνταγματικό Δίκαιο

τευτική της λειτουργία (status positivus), δηλαδή η αξίωση σε κοινωνικές παροχές^[19]. Στη δεύτερη κατηγορία εμπίπτει και το κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία έχοντας αποκτήσει θετικό περιεχόμενο (status positivus) το οποίο συνίσταται σε διάφορες αξιώσεις του πολίτη από το κράτος. Αυτή η αλληλεπίδραση και ο παρεμβατισμός του κράτους συνδέεται με την απόδοση της λεγόμενης κοινωνικής δικαιοσύνης.

Είναι ευδιάκριτη εδώ η διαφορά ανάμεσα στη θετική και την αρνητική υποχρέωση της κρατικής εξουσίας, καθώς το κράτος έχει υποχρέωση για παροχή αρωγής στον πολίτη. Η Α. Σπηλιωτοπούλου αναφέρει ότι «*Το κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία προϋποθέτει το σεβασμό του ατομικού δικαιώματος και όχι μόνο δεν τον περιορίζει, αλλά και διευρύνει το προστατευτικό του πεδίο με θετικές παροχές*»^[20], δηλώνοντας την κοινή τους πορεία και τον αλληλοσεβασμό. Ο πολίτης προστατεύεται όχι μόνο με τη παροχή φροντίδας και υγειονομικής περίθαλψης από τους παρόχους δημόσιας υπηρεσίας αλλά και με την πρόληψη, δηλαδή την αποφυγή επικίνδυνων καταστάσεων που δύνανται να τον βλάψουν. Το κράτος οφείλει να παρέχει υπηρεσίες ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης σε όλους τους πολίτες ως υποχρέωση για τη δίκαιη κατανομή του κοινωνικού πλούτου.

Τα περισσότερα από τα κοινωνικά δικαιώματα δεν κατοχυρώνονται στα εθνικά συντάγματα υπό την έννοια των δικαιωμάτων, αλλά ως υποχρεώσεις του κράτους έναντι στους πολίτες του με τη δημιουργία θετικών ενεργειών. Έχοντας λοιπόν μια κοινωνική διάσταση, το δικαίωμα στην υγεία θεωρείται ως αυτοτελές, ουσιαστικά όμως αποτελεί εκδήλωση εξουσίας από την άσκηση ενός ευρύτερου δικαιώματος για την υγεία^[21].

«**Τα περισσότερα από τα κοινωνικά δικαιώματα δεν κατοχυρώνονται στα εθνικά συντάγματα υπό την έννοια των δικαιωμάτων, αλλά ως υποχρεώσεις του κράτους.**»

Γ. Αλληλοσυμπλήρωση ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων

Τα κοινωνικά και ατομικά δικαιώματα εμφανίζονται κυρίως σαν κατακτήσεις του αστικού φιλελευθερισμού. Η διάκριση των συνταγματικών δικαιωμάτων ανάμεσα σε ατομικά και κοινωνικά επήλθε λόγω ανάγκης για κατανόηση της νομικής τους φύσης. Η διάκριση αυτή επήλθε σε συνάρτηση με τη θεωρία των status που έλκει την καταγωγή της από το γερμανικό συνταγματικό θετικισμό των αρχών του 20^{ου} αιώνα.^[22] Τα ατομικά δικαιώματα ορίζονται ως οι αξιώσεις ενός ατόμου του κράτους για αποχή από τις παρεμβάσεις σε μια συνταγματικά κατοχυρωμένη σφαίρα ιδιωτικής αυτονομίας^[23].

Ωστόσο υπάρχει και η άποψη κατά τον Δ. Τσάτσο (1987) ότι «*η ριζική εξέλιξη στις σχέσεις κράτους και κοινωνίας δημιούργησε νέες προϋποθέσεις για τη διασφάλιση της ελευθερίας*»^[24]. Ο ρόλος του ατόμου δεν είναι ούτε ιδιωτικός ούτε πολιτικός, αλλά είναι ρόλος σύνθετος. Συνεπώς το status των διασφαλιζόμενων από τα θεμελιώδη δικαιώματα φορέων είναι status mixtus. Κάθε status αποτελεί έναν ιδανικό τύπο (Idealtypus)^[25], όπου συγκλίνουν τα συνταγματικά δικαιώματα άλλα περισσότερο και άλλα λιγότερο. Αντιθέτως τα κοινωνικά-πολιτικά δικαιώματα έχουν ως χαρακτηριστικό τους την ενεργό συμμετοχή του πολίτη στα κοινά και τις ενέργειες του κράτους που λαμβάνει υπόψη τις βουλήσεις αυτές, θεμελιώνοντας έτσι το status activus.^[26]

Τις τελευταίες κυρίως δεκαετίες έχουν προκύψει ραγδαίες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές από την εποχή της θεωρίας των status του Jellinek, οι οποίες συνετέλεσαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης κοινωνικής κατάστασης. Μέσω αυτής της κοινωνικο-πολιτικής αλλαγής επήλθε και η διαμόρφωση του κοινωνικού κράτους σε κοινωνικό προστατευτικό κράτος, με επίκεντρο τον σεβασμό της αξίας του ατό-

[19] Κατά τον G.Jellinek, Δ.Τσάτσος, ο.π., σελ.195

[20] Α. Σπηλιωτοπούλου, *Εγρηθήσεις για την ελεύθερη επαγγελματική ιατρική και ασθενούς*, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, 1995, σελ.130 επ.

[21] Κ. Κρεμαλής, *Το Δίκαιο της Υγείας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ.92, όπου αναφέρεται και ο χαρακτηρισμός ως "μικτό κοινωνικό δικαίωμα" από Ε. Αναπλιώτη-Βαζαίου, σελ.115

[22] G. GELLINEK, ο.π., σελ. 87 επ.

[23] Κ.Χ Χρυσόγονος, ο.π., Σ.Π Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 4^η Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σελ. 68

[24] Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Γ' Τόμος, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1988, σελ.216

[25] M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 1980, σελ.4 και 10.

[26] Κ.Χ Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Γ' Αναθεωρημένη Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα:2006, σελ 32

Η Συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία

μου και της προσωπικότητας του. Το Σύνταγμα ως αρωγός δικαιοσύνης συνδράμει στην εξισορρόπηση των σχέσεων αυτών, θέτοντας ασφαλιστικές δικλίδες για τα δικαιώματα των πολιτών. Βρίσκεται επομένως ακόμα σε ισχύ η θεωρία του Jellinek ή αποδυναμώνεται με βάση τα νέα κοινωνικά πολιτικά δεδομένα;

Πράγματι παρατηρείται μια αλληλεξάρτηση των δικαιωμάτων και κυρίως των εννόμων αγαθών που προστατεύει το καθένα, δηλαδή της ελευθερίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της δημοκρατίας, καθώς για να εκτιμήσει ένα άτομο την ελευθερία του θα πρέπει να ικανοποιούνται οι βιοτικές του ανάγκες, ενώ αν δεν είναι ελεύθερος δεν θα μπορεί να διαμορφώνει πολιτική βούληση^[27].

Η αντιστοιχία ενός κοινωνικού δικαιώματος σε μόνο ένα status θεωρείται παρωχημένη. Είναι εμφανής η σχέση και η αλληλεξάρτηση μεταξύ των κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων, παρά τη διάκριση τους. Ευστόχως λοιπόν ο Δ. Τσάτσος (1987) εισήγαγε την ύπαρξη μιας τέταρτης κατηγορίας του «status mixtus»^[28], θέλοντας να μειώσει ή και να αποκλείσει την τακτική διάκριση των δικαιωμάτων. Το δικαίωμα στην υγεία προστατεύεται ως ατομικό δικαίωμα με την μη επιβολή περιορισμών ως προς την απόλαυση του δικαιώματος για παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης από την κρατική εξουσία και την αποφυγή διακρίσεων. Επίσης, ως κοινωνικό δικαίωμα η υγεία προστατεύεται με τη λήψη των κατάλληλων μέτρων για ισότητα στις υπηρεσίες πρόσβασης στην υγεία και ποιότητας στην παροχή των υπηρεσιών υγείας.

Στο πλαίσιο των σύγχρονων σχέσεων κράτους-κοινωνίας, όπου έχουν δημιουργηθεί νέες προϋποθέσεις για τη διασφάλιση της ελευθερίας, γίνεται δεκτή μια σύνθετη και πολυδιάστατη φύση των θεμελιωδών δικαιωμάτων^[29]. Είναι επομένως αναγκαία η θετική παρέμβαση του κράτους για την άμβλυση των κοινωνικών ανισοτήτων και τη χαλάρωση των κοινωνικών εξαρτήσεων.

III. Η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία

A. Ελληνικό Σύνταγμα

Το ατομικό δικαίωμα προστασίας της υγείας θεμελιώνεται στο άρθρο 7 παρ. 2 του Ελληνικού Συντάγματος όπου αναφέρεται ότι «*Τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει*». Το εν λόγω άρθρο δεν κατοχυρώνει όμως ρητά το δικαίωμα σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας. Ως εκ τούτου στο εν λόγω άρθρο ενυπάρχει και ο συμπληρωματικός χαρακτήρας του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος «*Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Κοινωνίας*». Υπάρχει λοιπόν μια θεσμική κρατική υποχρέωση για σεβασμό της αξίας και της προσωπικότητας εκάστου πολίτη και ταυτόχρονης πρόληψης αποφυγής ανεπιθύμητων αποτελεσμάτων.

Το ατομικό δικαίωμα στην υγεία θεμελιώνεται επίσης και στο άρθρο 5 παρ. 2 του Ελληνικού Συντάγματος όπου αναφέρεται ότι «*Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής του ταυτότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία κάθε προσώπου έναντι των βιοϊατρικών παρεμβάσεων*». Η διάταξη αυτή απαγορεύει οποιαδήποτε επέμβαση στην υγεία η οποία να μπορεί να την επηρεάσει δυσμενώς από ενέργειες τρίτων, καθώς και την ιατρική επέμβαση ή την παρέμβαση χωρίς τη συγκατάθεση του ασθενούς. Επίσης σημαντική είναι η σύνδεση μεταξύ του άρθρου αυτού και του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος, όπου καθιερώνεται η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου και του ατομικού δικαιώματος στην υγεία ως στοιχείο της προσωπικότητας, που καθιερώνεται για κάθε άνθρωπο^[30].

Στις περιπτώσεις που οι προσβολές δεν προέρχονται από κρατικά όργανα, θεμελιώνεται το δικαίωμα σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 1 όπου το Κράτος οφείλει να διασφαλίζει την

« Το δικαίωμα στην υγεία προστατεύεται ως ατομικό δικαίωμα με την μη επιβολή περιορισμών ως προς την απόλαυση του δικαιώματος για παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης από την κρατική εξουσία και την αποφυγή διακρίσεων. »

[27] Π.Δ. Δαγτόγλου, *Ατομικά Δικαιώματα Α'*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2005, σελ. 74 επ.

[28] Δ. Τσάτσος, ο.π. σελ 195 επ.

[29] Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο Γ'*, 1988, σελ.216 επ

[30] Α. Μάνεσης *Συνταγματικά Δικαιώματα, τομ.1: Ατομικές Ελευθερίες*, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1982, σελ.20

Συνταγματικό Δίκαιο

απόλυτη και αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων με τη λήψη κατάλληλων μέτρων^[31].

Η υγεία ως κοινωνικό δικαίωμα ρυθμίστηκε συνταγματικά με το άρθρο 21 παρ.3 του Συντάγματος. Με τη θέσπιση του Εθνικού Συστήματος Υγείας (ΕΣΥ) αναγορεύτηκε σε ευθύνη του κράτους με το άρθρο 1 παρ. 1 Ν1397/83^[32]. Ο νόμος αυτός έχει ως κύριο μέλημα την εξειδίκευση του δικαιώματος στην υγεία και την θέσπιση της κρατικής ευθύνης ως προς την παροχή ιατροφαρμακευτικών υπηρεσιών σε κάθε πολίτη. Το κείμενο διατυπώνεται κατά μορφή που δηλώνει ότι ο ρόλος του κράτους περιορίζεται στη μέριμνα για την υγεία, σε αντίθεση για παράδειγμα με το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 22 παρ. 5 Συντ.) όπου γίνεται λόγος για «δικαίωμα και κρατική μέριμνα»^[33]. Στο εν λόγω άρθρο ο νομοθέτης έδειξε σαφή προτίμηση σε ένα καθιερωμένο θεσμό, την κοινωνική ασφάλιση, και όχι σε άλλους, όπως η κοινωνική αποζημίωση^[34].

Επιπλέον το κείμενο του άρθρου 21 παρ.3 δεν περιέχει θεσμική εγγύηση^[35]. Όπως αναφέρει ο καθηγητής Κρεμαλής^[36] ορθά δόθηκε το προνόμιο επιλογής στον νομοθέτη να επιλέξει τους καταλληλότερους θεσμούς και τα διαθέσιμα μέτρα. Συνεπώς, από το άρθρο 21 παρ. 3 απορρέει ένα υγειονομικό κεκτημένο, με το οποίο απαγορεύεται η κατάργηση θεσμών μέσω των οποίων υλοποιείται η κρατική μέριμνα για την υγεία^[37]. Η υποχρέωση του ελληνικού κράτους είναι να μεριμνά και όχι να παρέχει δωρεάν υγεία, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του δικαιώματος για δωρεάν παιδεία^[38]. Είναι εμφανές ότι με τη νομοθέτηση του δικαιώματος στην υγεία ο νομοθέτης δεν κατοχύρωσε εξασφαλιστικό δικαίωμα, όμως παρέχεται η δυνατότητα στο νομοθέτη να συγκεκριμενοποιήσει το δικαίωμα αυτό

και να το διασφαλίσει, λαμβάνοντας τα κατάλληλα μέτρα. Αν και το διασφαλιστικό δικαίωμα στην υγεία δεν κατοχυρώνεται ως εξασφαλιστικό, εντούτοις κατοχυρώνεται ως διεκδικητικό.

Εξάγεται λοιπόν το συμπέρασμα ότι απονέμεται και αναγνωρίζεται το δικαίωμα στους πολίτες να κάνουν χρήση των δημοσίων και άλλων υπηρεσιών που συντηρούν και προάγουν την υγεία^[39]. Με την απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας αρ. 4/2016 δίνεται εξάλλου η απάντηση ότι το δικαίωμα στην υγεία είναι συνταγματικά κατοχυρωμένο^[40].

Ταυτόχρονα όμως υπάρχει και η πρόθεση του νομοθέτη για περιορισμό των ορίων διεκδίκησης εκ μέρους των πολιτών. Επομένως είναι εμφανές το σκεπτικό της απλής κατοχύρωσης κρατικής μέριμνας αντί επιβολής κρατικού καθήκοντος ως προς το δικαίωμα στην υγεία^[41]. Επίσης, αν και το σκεπτικό του ΠΟΥ περιλαμβάνει και το ζήτημα της «πλήρους ευεξίας» του ατόμου, δεν φαίνεται να συνάδει με την πρόθεση του άρθρου 21 παρ. 3 ως συνταγματικής επιταγής και η κατάσταση αυτή, δηλαδή της πλήρους ευεξίας^[42].

Ουσιαστικά το δικαίωμα της υγείας χαρακτηρίζεται και ως θεμελιώδες αφού υπάρχει τόσο η συνταγματικά κατοχυρωμένη υποχρέωση του κράτους για προστασία της ζωής και της υγείας^[43] όσο και οι συνταγματικά κατοχυρωμένες αρχές για προστασία της ανθρώπινης αξίας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας^[44].

Β. Κυπριακό Σύνταγμα

Η προστασία του δικαιώματος στην υγεία διασφαλίζεται στην κυπριακή έννομη τάξη μέσα από μια σειρά νομοθετημάτων, τόσο στην εθνική νομοθεσία όσο και σε διεθνή δεσμευτικά κείμενα για την Κυπριακή Δημοκρατία, οι διατάξεις των οποίων ενσωματώνονται στο Σύνταγμα.

« Αν και το διασφαλιστικό δικαίωμα στην υγεία δεν κατοχυρώνεται ως εξασφαλιστικό, εντούτοις κατοχυρώνεται ως διεκδικητικό. »

[31] Π.Π. Παπαρρηγοπούλου, ο.π., σελ.50

[32] Κ.Δ. Κρεμαλής, *Το δικαίωμα για προστασία της υγείας*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1987, σελ. 2επ,123 επ.

[33] Κ.Δ. Κρεμαλής, *Δίκαιο της Υγείας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ. 88 επ.

[34] Κ.Δ. Κρεμαλής, ο.π., σελ. 88

[35] Κ.Δ. Κρεμαλής, ο.π., σελ. 88

[36] Κ.Δ. Κρεμαλής, ο.π., σελ. 88

[37] Χ.Χ. Χρυσόγονος, Σ.Β Βλαχόπουλος, ο.π, σελ.567

[38] Άρθρο 16 παρ.4 Συντάγματος

[39] Κ.Δ Κρεμαλής, ο.π., σελ.55

[40] Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών, *Συνταγματικό Δικαίωμα στην Υγεία*, 2016, στο <https://www.eea.gr/arthra-eea/ste-syntagmatiko-dikaioma-stin-ygeia/> (τελευταία επίσκεψη 13/01/2020)

[41] Κ.Δ Κρεμαλής, ο.π., σελ. 172

[42] Η κατάσταση αυτή συνάδει και με τις οικονομικές δυνατότητες του κράτους

[43] Άρθρα 5 και 21 του Συντάγματος

[44] Άρθρα 2 παρ.1 και άρθρο 5 παρ.1 Συντάγματος

Η Συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία

Στο Κυπριακό Σύνταγμα δεν υπάρχει ρητή αναφορά κάποιου άρθρου ως προς τον ορισμό ή την απόλαυση του δικαιώματος στην υγεία^[45]. Όσον αφορά το δικαίωμα στην υγεία και την προστασία του επικρατεί η νομική άποψη ότι δεν υπάρχει ανάγκη ρητής συμπερίληψής του στο Σύνταγμα, διότι το εν λόγω δικαίωμα προστατεύεται ήδη στο άρθρο 7 παρ. 1 του Κυπριακού Συντάγματος που προνοεί ότι «Έκαστος έχει το δικαίωμα ζωής και σωματικής ακεραιότητας» όπου θεμελιώνεται το δικαίωμα προστασίας της ζωής, καθώς και στο άρθρο 9 που προνοεί ότι «Έκαστος έχει το δικαίωμα αξιοπρεπούς διαβίωσης και κοινωνικής ασφάλειας» σχετικά με το δικαίωμα της αξιοπρεπούς διαβίωσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιχειρείται να γίνει δεκτό ότι έχει επέλθει ενσωμάτωση του δικαιώματος στην υγεία στο συνταγματικό κείμενο^[46].

Ωστόσο, λόγω των συνθηκών και της γενικότερης διεύρυνσης της ευρωπαϊκής και διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ανέκυψε η ανάγκη για νομοθετική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία στην κυπριακή έννομη τάξη. Η προστασία του δικαιώματος στην υγεία στην Κύπρο θεσμοθετείται με τον Περί της Κατοχύρωσης και Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμο^[47]. Η ανάγκη αυτή για θεσμοθέτηση με νόμο της προστασίας του δικαιώματος στην υγεία επήλθε με την κατοχύρωση των δικαιωμάτων των ασθενών σε ευρωπαϊκό επίπεδο, όπως αναφέρεται και στο προοίμιο^[48] του σχετικού Νόμου 2004(1(I)/2005). Ο εν λόγω Νόμος διασφαλίζει το δικαίωμα σε φροντίδα εντός ευλόγου χρόνου όπως αρμόζει στις ανάγκες του ασθενούς^[49], το δικαίωμα σε αξιοπρεπή μεταχείριση και παροχή φροντίδας υγείας, το δικαίωμα ίσης πρόσβασης σε φροντίδα των υπηρεσιών υγείας και χωρίς δυ-

σμενή διάκριση^[50], το δικαίωμα πληροφόρησης του ασθενούς^[51] και υποβολής παραπόνων για τυχόν παραβίασή του^[52].

Στο κείμενο του άρθρου 3 του Νόμου 2004 υπογραμμίζεται το γεγονός ότι οι πρόνοιές του έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα και απορρέουν από τις διεθνείς συμβάσεις για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Δίδεται λοιπόν στην περίπτωση της Κύπρου μια άλλη διάσταση στο δικαίωμα στην υγεία, αναδεικνύοντας την ανάγκη για εθνική νομοθέτηση και προστασία του δικαιώματος, η οποία πηγάζει από τις διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας και όχι από το σκεπτικό για ανάγκη συνταγματικής κατοχύρωσης. Επίσης η ίση πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και η ποιότητα των υπηρεσιών αυτών διασφαλίζεται και από των περί Ιατρών Νόμο^[53], όπου συγκεκριμένα αναφέρεται ότι «ο γιατρός οφείλει να δείχνει σε όλους τους ασθενείς ίση μέριμνα, επιμέλεια και αφοσίωση, αδιαφορώντας για την οικονομική κατάσταση και κοινωνική θέση του ασθενούς και ανεξάρτητα των προσωπικών του αισθημάτων».

Αναμφισβήτητα η ύπαρξη στο Σύνταγμα του άρθρου 7 περί του δικαιώματος στη ζωή δεν υποκαθιστά το δικαίωμα στην υγεία αλλά ούτε και πρέπει να εφαρμόζεται αναλόγως για την προάσπιση του δικαιώματος στην υγεία. Είναι εμφανής η ανάγκη για αναβάθμιση του επιπέδου της υγείας, η οποία οδηγεί στην τροποποίηση και εκσυγχρονισμό του Συντάγματος και τη συμπερίληψη σε αυτό της ρητής κατοχύρωσης όλων των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων τα οποία είναι συνυφασμένα με τα εθνικά δικαιώματα των πολιτών και με την έννοια του κράτους δικαίου^[54].

« Η προστασία του δικαιώματος στην υγεία στην Κύπρο θεσμοθετείται με τον Περί της Κατοχύρωσης και Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμο. »

[45] Η μη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία ισχύει και στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου το δικαίωμα στην υγεία κατοχυρώνεται μέσω του Human Rights Act 1998 και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

[46] Επιχειρείται δηλαδή μια διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 7 του Συντάγματος, υπονοώντας ότι η υγεία είναι ενταγμένη στο γενικό πνεύμα συνταγματικής κατοχύρωσης του δικαιώματος στη ζωή.

[47] Νόμος 2004 (1(I)/2005).

[48] Αναφορικά με την ανάγκη κατοχύρωσης του δικαιώματος στη ζωή, στην ψυχική ακεραιότητα και στην

υγεία, καθώς συνταγματικά ή νομοθετικά δεν ήταν κατοχυρωμένα.

[49] Άρθρο 4(1) Ν.2004

[50] Άρθρο 7(1) Ν.2004

[51] Άρθρο 10(1) Ν.2004

[52] Άρθρο 22(1) Ν.2004

[53] Κ.Δ.Π. 100/91, άρθρο 5

[54] Το ζήτημα αυτό ανοίγει τον «ασκό του αϊόλου» και για την κατοχύρωση άλλων κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων και μια γενικότερη αναθεώρηση του Κυπριακού Συντάγματος, προσδίδοντας του μια πιο σύγχρονη όψη και έννοια.

Συνταγματικό Δίκαιο

IV. Συγκριτική θεώρηση του δικαιώματος στην υγεία

Το Σύνταγμα κάθε χώρας αποτελεί τον υπέρτατο νόμο και μια εθνική επιταγή για τη διασφάλιση της κοινωνικής τάξης και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών. Η ερμηνεία του του δικαιώματος που δίδεται μόνο μέσω των νομοθετημάτων στην κυπριακή έννομη τάξη εγείρει επιφυλάξεις ως προς την πληρότητα της παρεχόμενης προστασίας ενόψει των συνταγματικών προνοιών του Ελληνικού Συντάγματος και των αντίστοιχων νομοθετικών κειμένων για την προστασία της υγείας. Ενώ στο Ελληνικό Σύνταγμα προνοείται η κοινωνική μέριμνα και το δικαίωμα στην υγεία σαφώς ως ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα, στο Κυπριακό Σύνταγμα μια τέτοια πρόνοια απουσιάζει. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εντάσσεται η προστασία της υγείας στο πλαίσιο της γενικότερης προστασίας της ζωής κατά το άρθρο 7 του Κυπριακού Συντάγματος.

Κατ' εξουσιοδότηση του Ελληνικού Συντάγματος θεσπίστηκε άλλωστε η ειδική νομοθεσία για το Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ) στην Ελλάδα^[55], με την οποία ο νομοθέτης επιχείρησε να διαφυλάξει την αξία και την έννοια του δικαιώματος, τόσο ως ατομικό όσο και ως κοινωνικό δικαίωμα. Αυτό συνεπάγεται ότι η κρατική μέριμνα θα πρέπει να έχει ως περιεχόμενο αφενός την κατοχύρωση του κοινωνικού αγαθού (με την οργάνωση ισότιμων υπηρεσιών υγείας), αφετέρου του ατομικού αγαθού (με τη διασφάλιση της ποιότητας των ιατρικών υπηρεσιών). Κατά τον καθηγητή Κρεμαλή^[56] μόνο με αυτή την ερμηνευτική εκδοχή η συνταγματική επιταγή προς τον κοινό νομοθέτη αποκτά νόημα και όχι μέσω μια απλής διακήρυξης. Αποτελεί δηλαδή ανάγκη η προστασία της υγείας να διασφαλίζεται από την κρατική εξουσία μέσω της ανεμπόδιστης και αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος, ενώ ως όριο τίθεται αντίστροφα η

απαγόρευση της καταχρηστικής του άσκησης^[57]. Με αυτό τον τρόπο η εξουσιοδότηση του συνταγματικού νομοθέτη για εξειδίκευση του δικαιώματος ειφράζει την απόδοση μια ιδιαίτερης αξίας στο εν λόγω δικαίωμα.

Αντίθετα στο Κυπριακό Δίκαιο και συγκεκριμένα με το άρθρο 3 του Νόμου 2004 φαίνεται ότι κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην υγεία ως ανθρωπινό δικαίωμα και όχι ως ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η κυπριακή έννομη τάξη έχει περιορίσει το δικαίωμα αυτό εξαντλώντας το σε μια συμβατική σχέση μεταξύ ασθενούς και ιατρού. Το κυπριακό κράτος ως φορέας άσκησης κρατικής εξουσίας αποπειράται να διασφαλίσει το δικαίωμα αυτό αγνοώντας εντελώς τους όρους «πολίτης» και «κράτος» οι οποίοι συναντώνται στις διατάξεις του αντίστοιχου ελληνικού συντάγματος.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στην κυπριακή έννομη τάξη αναγνωρίζεται και το δικαίωμα έγερσης αγωγής εκ μέρους του ασθενούς σε περίπτωση δυσμενούς μεταχείρισης. Το δικαίωμα αυτό καθιερώθηκε στην υπόθεση Αγγελή ν. Βοριά^[58], όπου το Δικαστήριο έκανε αναφορά στο άρθρο 51(1) του περί Αστικών Αδικημάτων Νόμου, Κεφ. 148, το οποίο προνοεί ότι «ο ιατρός οφείλει κατά την παροχή της ιατρικής φροντίδας στον ασθενή να καταβάλλει τέτοια δεξιότητα ή επιμέλεια ως θα αναμενόταν από ένα συνετό άνθρωπο που έχει τα προς την άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος προσόντα»^[59].

Υφίσταται μια ουσιώδης διαφορά ως προς την έννοια και τον τρόπο δικαστικής επιδίωξης της προστασίας του δικαιώματος στην υγεία στην Ελλάδα και την Κύπρο, λόγω της ύπαρξης διαφορετικών προσεγγίσεων αντιμετώπισης της παραβίασης μιας πρόνοιας εθνικής νομοθεσίας (Κυπριακής)^[60] και μιας συνταγματικής πρόνοιας (Ελληνικό Σύνταγμα). Εν αντιθέσει με την Κυπριακή έννομη τάξη όπου

« Στην κυπριακή έννομη τάξη αναγνωρίζεται και το δικαίωμα έγερσης αγωγής εκ μέρους του ασθενούς σε περίπτωση δυσμενούς μεταχείρισης. »

[55] Ν1397/83

[56] Κ.Δ. Κρεμαλής ό.π., σελ.90, ο οποίος αναφέρεται στη συνδυασμένη ερμηνεία των άρθρων 21 παρ. 3 και 22 παρ. 5 του Συντάγματος.

[57] Κ.Δ. Κρεμαλής ό.π., σελ.91

[58] (2007), ΑΑΔ 761.

[59] Με την απόφαση αυτή είναι εμφανής η τάση για συμπερίληψη και των αστικών αδικημάτων, δίνοντας το

δικαίωμα στους ασθενείς για έγερση αγωγής στις περιπτώσεις επαγγελματικής αμέλειας εκ μέρους των ιατρών, γεγονός το οποίο υποδεικνύει την απουσία δικαιώματος στο ελληνικό σύνταγμα για έγερση αγωγής περί ανισότητας ή δυσμενούς διάκρισης.

[60] Λόγω της απουσίας οποιασδήποτε διάταξης ως προς την κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία στο Κυπριακό Σύνταγμα.

Η Συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία

αναγνωρίζεται ρητά το δικαίωμα έγερσης αγωγής^[61], στην Ελληνική έννομη τάξη υπάρχουν διάφοροι προβληματισμοί κατά πόσο αποδίδεται ευθέως αχώγιστο δικαίωμα μέσω του Συντάγματος. Κατά τον Μάνεση «η καθιέρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων στο Σύνταγμα κατά κανόνα δεν θεμελιώνει δικαστικώς επιδιωξιμη σχέση. Χρειάζεται η μεσολάβηση του κοινού νομοθέτη για να ενεργοποιηθεί το κανονιστικό περιεχόμενο ενός κοινωνικού δικαιώματος»^[62].

Παρ' όλα αυτά, τα κοινωνικά δικαιώματα απαιτούν μια τριμερή σχέση^[63]: αυτοί που ωφελούνται, το κράτος ως διαμεσολαβητής και αυτοί που επιβαρύνονται με υποχρεώσεις. Σε αυτή την περίπτωση εντοπίζεται η δυσκολία, καθώς ο δικαστής μπορεί να εντοπίσει την υπέρβαση ορίων του νομοθέτη κατά το Σύνταγμα αλλά όχι να αποκαταστήσει στο ορθό μέτρο τη νομοθετική παρέμβαση. Συνεπώς, το δικαίωμα στην υγεία κατά το κυπριακό δίκαιο με τη δικαιοδοσία έγερσης αγωγής για αστικό αδίκημα^[64], λειτουργεί διαφορετικά από την αντίστοιχη πρόνοια του ελληνικού συντάγματος, βάσει της οποίας εάν υφίσταται παραβίαση του δικαιώματος στην υγεία ο δικαστής δεν έχει την αρμοδιότητα να επιβάλει οποιαδήποτε επιβάρυνση σε τρίτο μέρος-διάδικο.

Το δικαίωμα στην υγεία χρήζει τόσο συνταγματικής όσο και νομικής προστασίας. Τη δυναμικότητα και την υπεροχή του την αποκτά μέσω των συνταγματικών προνοιών και μετέπειτα μέσω συμπληρωματικών νομοθετημάτων που συμβάλλουν στην εξειδίκευση της έννοιας της προστασίας. Με βάση όσα αναπτύχθηκαν μπορεί να υποστηριχθεί ότι υφίσταται μια αποδυναμώση του δικαιώματος στην υγεία λόγω της απουσίας σχετικής πρόνοιας κατοχύρωσής του στο Κυπριακό Σύνταγμα.

Η ανάγκη για συνταγματική κατοχύρωση πηγάζει από την ευρύτερη ανάγκη για προστασία λόγω των μεταβαλλόμενων κοινωνικών α-

ναγκών των πολιτών. Με τη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία δίδεται μια ενίσχυση ως ένδικο εργαλείο και μια επάρκεια «νομικών όπλων», σε συνδυασμό με τις νομοθετικές πρόνοιες, σε περίπτωση καταπάτησης του δικαιώματος. Το δικαίωμα στην υγεία θα πρέπει να περιλαμβάνεται σε αυτοτελές άρθρο του κυπριακού συντάγματος και όχι να συνάγεται μέσω της επεντατικής ερμηνείας του άρθρου 7 που αφορά το δικαίωμα στη ζωή. Αυτό απαιτεί καταρχάς μια νέα θεώρηση και σε δεύτερο χρόνο μια τροποποίηση του Κυπριακού Συντάγματος, διασφαλίζοντας και συγκαταλέγοντας το δικαίωμα στο μέρος 2 αυτού^[65]. Επιπρόσθετα, η επισήμανση από τον κοινό νομοθέτη στο Προοίμιο ότι ο Νόμος 2004 έχει απλώς συμπληρωματικό και επιτακτικό χαρακτήρα, τονίζει ακόμη περισσότερο την ανάγκη για συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία στην Κύπρο, με σκοπό την απόδοση καθολικής κοινωνικής προστασίας, με την ένταξη του εν λόγω δικαιώματος στο κεφάλαιο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Στον αντίποδα του ισχυρισμού αυτού θα μπορούσε να λεχθεί ότι το δικαίωμα στην υγεία προστατεύεται μέσω των διεθνών και άλλων συμβάσεων. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το κλασικό παράδειγμα της πρώτης συνταγματικής κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων στο Γερμανικό Σύνταγμα της Βαϊμάρης. Το τέλος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και η μετέπειτα έλευση της γερμανικής βαρβαρότητας υπέδειξαν ότι τα συντάγματα μπορούν απλώς να βοηθήσουν στην εγκαθίδρυση μιας βιώσιμης και ώριμης δημοκρατίας, χωρίς όμως να μπορούν ούτε να την επιβάλουν ούτε να την εγγυηθούν^[66]. Αυτό δεν είναι εφικτό όταν απουσιάζουν οι κατάλληλες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες. Δηλαδή τα Συντάγματα δεν μπορούν από μόνα τους χωρίς συμπληρωματικά νομοθετήματα να θεραπεύσουν σοβαρά ελλείματα. Ωστόσο ναι μεν

« Υφίσταται μια αποδυναμώση του δικαιώματος στην υγεία λόγω της απουσίας σχετικής πρόνοιας κατοχύρωσής του στο Κυπριακό Σύνταγμα. »

[61] Αλλά με την απουσία συνταγματικής πρόνοιας «αποδυναμώνεται» κατά κάποιο τρόπο η αξία ως πολίτης και ως φορέας του δικαιώματος αυτού, εφόσον αναφέρεται μόνο ως «ασθενής»

[62] Α. Μάνεσης, *Η προβληματική της αξίας των κοινωνικών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο*, Εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 200, σελ. 575.

[63] Α. Καϊδατζής, *Υπάρχουν κοινωνικά δικαιώματα την εποχή των μνημονίων*, 2017, στο

<https://www.constitutionalism.gr/> (τελευταία επίσκεψη 10/01/2020)

[64] Χαρακτηρίζεται ως ιατρική αμέλεια.

[65] «Περί των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Ελευθεριών»

[66] Χ. Ράμμος, 100 χρόνια από το Σύνταγμα της Βαϊμάρης, 2019, στο <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ekato-chronia-apo-to-syntagma-tis-vaimaris/> (τελευταία επίσκεψη 09/01/2020)

Συνταγματικό Δίκαιο

είναι θεμιτή η τροποποίηση του Συντάγματος, εξίσου όμως είναι σημαντικό να αποφεύγεται η πόλωση και οι «μανιχαϊστικές διαίρεσεις» για παράδειγμα σε «δημοκράτες» και μη δημοκράτες»^[67].

Το δικαίωμα στην υγεία δεν αντιμετωπίζεται ως ένα απόλυτο αγαθό, αφού κάτι τέτοιο είναι ανέφικτο ιδιαιτέρως με την αλλαγή των διαφόρων συνθηκών που είναι άμεσα συνυφασμένες με το εν λόγω δικαίωμα. Με βάση την ανωτέρω διατύπωση, τα κοινωνικά όσο και τα ατομικά δικαιώματα επηρεάζονται άμεσα από τις διάφορες κοινωνικό-οικονομικές μεταβλητές.

Ένας σημαντικός παράγοντας ο οποίος επηρεάζει και αποτελεί τροχοπέδη στην ελευθερία απόλαυσης των κοινωνικών δικαιωμάτων και που άμεσα επηρεάζει το δικαίωμα στην υγεία είναι η οικονομική κρίση. Τα συνταγματικά δεδομένα βρίσκονται σε περιδίνηση και το κράτος δικαίου τελεί υπό αμφισβήτηση^[68]. Σύμφωνα με αυτήν τη διαπίστωση, η κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία δεν επηρεάζεται μόνο από τη μη συνταγματική του θεμελίωση, αλλά και από κοινωνικό-οικονομικούς παράγοντες που έχουν άμεση ή και έμμεση συσχέτιση με την αποδυνάμωσή του ως θεμελιώδους δικαιώματος. Προβάλλει επομένως πιο επίκαιρη από ποτέ η ανάγκη για θέσπιση συνταγματικής πρόνοιας για το δικαίωμα στην υγεία ως μιας μορφής ενισχυμένης κοινωνικής προστασίας.

Συμπεράσματα

Όσα προηγήθηκαν φαίνεται να επιβεβαιώνουν κατά κάποιο βαθμό το διατυπωθέν ερώτημα σχετικά με το αν η μη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία αποδυναμώνει το προστατευόμενο έννομο αγαθό. Αφενός η συνταγματική κατοχύρωση των κοι-

νωνικών δικαιωμάτων κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική και επιτακτική ως προς την εξασφάλιση του δικαιώματος, αφετέρου η σύγχρονη θεώρηση αποδεικνύει ότι βρισκόμαστε ενώπιον μιας πολυπαραγοντικής αιτίας εξασθένησης των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων στο σύνολό τους. Δεν υπάρχουν ξεκάθαρές θεσμικές απαντήσεις ως προς τη διαφύλαξη και κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία, καθώς το ίδιο το δικαίωμα δεν θεωρείται ως απόλυτο.

Συνεπώς απαραίτητη προϋπόθεση είναι η περιχαράκωση του χώρου της συνταγματικής ελευθερίας ως ενιαίου και αδιάσπαστου όλου^[69]. Το status mixtus των δικαιωμάτων, δηλαδή η ενότητα της προστασίας του ατομικού, κοινωνικού και πολιτικού αυτοκαθορισμού πρέπει να αποτελεί το διαπραγματεύσιμο σημείο αναφοράς για μια ολοκληρωμένη και αποτελεσματική υπεράσπιση της συνταγματικής ελευθερίας^[70]. Σε συνάρτηση με την τοποθέτηση αυτή διαφαίνεται η ανάγκη για συμπεριληψη του δικαιώματος στην υγεία στο κυπριακό Σύνταγμα, στο πλαίσιο της αναγνώρισης των κοινωνικών δικαιωμάτων, ώστε να καταστεί περισσότερο ισχυρό και να αποκτήσει μια προστιθέμενη αξία. Αλλά αναφορικά και με την πραγμάτωση της αντίστοιχης διάταξης του Ελληνικού Συντάγματος, ο κοινός νομοθέτης οφείλει να θωρακίσει το δικαίωμα απαλλάσσοντάς το από οικονομικές απειλές. Το Κυπριακό Σύνταγμα ως ένα δοτό Σύνταγμα^[71] επιβάλλεται να αναθεωρηθεί και να τροποποιηθεί, κατοχυρώνοντας όλα τα βασικά θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών.

Ο Αμερικανός φιλόσοφος Daniel Norman^[72] στο βιβλίο του για τη δικαιοσύνη και την υγεία υποστηρίζει ότι πρέπει να ασχοληθούμε με τρία βασικά ζητήματα, για να κατανοήσουμε τί απαιτείται για την ισότητα και τη δι-

« Η σύγχρονη θεώρηση αποδεικνύει ότι βρισκόμαστε ενώπιον μιας πολυπαραγοντικής αιτίας εξασθένησης των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων στο σύνολό τους. »

[67] Σ. Βλαχόπουλος, Διδάγματα από το Σύνταγμα της Βαϊμάρης, 2019, στο <https://www.kathimerini.gr/1013907/opinion/epikairothta/politikh/didagmata-apo-to-syntagma-ths-vaimarhs> (τελευταία επίσκεψη 27/01/2020)

[68] Χ. Σωτηρέλης, *Τα κοινωνικά δικαιώματα στη δίνη της οικονομικής κρίσης*, 2013, στο <https://www.hlhr.gr> (τελευταία επίσκεψη 10/02/2020)

[69] Χ. Σωτηρέλης, ο.π.

[70] Χ. Σωτηρέλης, ο.π.

[71] Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας είναι απότοκο των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και καταρτίστηκε από μια ad hoc συνταγματική επιτροπή στην οποία αντιπροσωπεύονταν, με ομάδες ειδικών συνταγματολόγων, η Ελλάδα με τον καθηγητή Θεμιστολάη Τσάτσο, η Τουρκία με τον καθηγητή Nihat Erim και οι δύο κυπριακές Κοινότητες.

[72] D. Norman, *Just Health: Meeting Health Needs Fairly*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2649477/> (τελευταία επίσκεψη 10/01/2020)

Η Συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην υγεία

καιοσύνη στην υγεία. Πρώτον, ποια είναι η ιδιαίτερη ηθική σημασία της υγείας. Δεύτερον, πότε οι ανισότητες στον τομέα της υγείας είναι άδικες. Τρίτον, πώς μπορούμε να ανταποκριθούμε με γνώμονα την ισότητα στις ανάγκες της υγείας. Δεν υπάρχουν εύκολες απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα. Είναι γεγονός ότι ο τομέας της υγείας προσφέρεται για μια εξαιρετικά ευρεία πραγμάτωση της δικαιοσύνης, η οποία θα επηρεάσει τόσο τους πολιτικούς, νομικούς όσο και τους κοινωνιολόγους τα επόμενα χρόνια.

Η σύγχρονη δημοκρατία και το σύγχρονο κράτος δικαίου καλούνται να αναπτύξουν μια

ενεργητική στάση απέναντι στη διαφύλαξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η σύγχρονη τάση λοιπόν καταλήγει ότι η αναγνώριση του κοινωνικού κράτους δικαίου δεν αποδείχτηκε επαρκής εγγύηση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Ως εκ τούτου καθίσταται αναγκαία η κρατική ενίσχυση σε όλους τους τομείς που σχετίζονται με την προστασία των πολιτών και των δικαιωμάτων τους αλλά και η λήψη μέτρων προς αποφυγή των ανισοτήτων και των διακρίσεων.

•••••